

УДК 159.99

DOI: 10.31732/2663-2209-2024-74-273-282

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ УХВАЛЕННЯ РІШЕНЬ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Ольга Петрунко¹

¹Доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри психології ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: OlgaPV@krok.edu.ua ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5265>

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS OF DECISION-MAKING IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY

Olga Petrunko¹

¹Doctor of Psychological Sciences, Senior Research Fellow, Professor of the Academic and Scientific Institute of Psychology, "KROK" University, Kyiv, Ukraine, e-mail: OlgaPV@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5265>

Анотація. У статті розглянуто феномен невизначеності як наукову категорію філософії та сучасної соціальної психології. Акцентовано увагу на істотних відмінностях щодо уявлень і визначень цієї категорії філософами та соціальними психологами. Показано, що практично всі філософські учіння кваліфікують невизначеність як іманентну ознаку буття і, згідно з цим описують оптимальні – позитивні й розвивальні шляхи і відповідні патерни поведінки індивідуальних та колективних суб'єктів невизначеного буття. Поряд із цим наводяться докази того, що соціально-психологічні наукові теорії тлумачать невизначеність насамперед як стресогенний і травматичний чинник буття, який людина мусить повсякчас долати в ім'я свого виживання. Проаналізовано зовнішні та внутрішні джерела (когнітивні, емоційні та інтеракційні) особистісних ризиків невизначеності та наголошено на тому, що, поряд із ризиками психологічної, екологічної й особистісної невизначеності особливе місце посідають ризики спектру так званої «габітуальної», або «кризової взаємодії» (кризові емоції, переживання, почуття, стани тощо, які актуалізують відповідні когнітивні патерни мислення і поведінки та пошук прийнятних моделей неприйнятної ситуації з метою виходу із стану кризи. Показано, що головним природним потягом переважної більшості людей в умовах невизначеності є їхнє фанатичне прагнення до визначеності, яке сприймається ними як умова збереження не лише особистісної цілісності, а й власного життя в цілому. І в прагненні до такої визначеності люди втрачають смисли і позитиви невизначеності, яка створює умови і нові горизонти для народження і вибудовування нових цінностей і нових смислів. Також показано, що ухвалення рішень в умовах невизначеності має ряд принципових особливостей, які насамперед стосуються не так якості цих рішень, як їхнього позиціонування на різних рівнях упровадження: 1) рівні ухвалення цих рішень суб'єктами, на яких спеціальними повноваженнями покладено відповідний обов'язок; 2) рівні розуміння і схвалення даних рішень цільовими аудиторіями; 3) рівні розуміння і прийняття їх переважною більшістю окремих громадян. Крім того, це стосується максимального наближення ухвалених рішень до несуперечливих і впізнаваних більшістю осіб даної соціокультурної групи символічних форм.

Ключові слова: невизначеність як наукова категорія, джерела невизначеності, ризики невизначеності, габітуальна криза, ухвалення рішень в умовах невизначеності, чинники ухвалення рішень, наратив, метафора.

Формул: 0; рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 10

Abstract. The article examines the phenomenon of uncertainty as a scientific category of philosophy and modern social psychology. Emphasis is placed on significant differences in the views and definitions of this category by philosophers and social psychologists. It is shown that almost all philosophical teachings qualify uncertainty as an immanent feature of existence and, accordingly, describe optimal – positive and developmental paths and corresponding patterns of behavior of individual and collective subjects of uncertain existence. Along with this, evidence is given that socio-psychological scientific theories interpret uncertainty primarily as a stressful and traumatic factor of existence, which a person must always overcome in the name of his survival. The external and internal sources (cognitive, emotional and interaction) of existential risks of uncertainty are analyzed and it is emphasized that, along with the risks of psychological, environmental and personal uncertainty, the risks of the spectrum of the so-called "habitual" or "crisis interaction" (crisis emotions, experiences, feelings, states, etc., which actualize the relevant cognitive patterns of thinking and behavior and the search for acceptable models of an unacceptable situation in order to get out of the crisis state. It is shown that the main natural drive of the vast majority of people in conditions of uncertainty is their fanatical desire for certainty, which is perceived by them as a condition for preserving not only personal integrity, but also their own life as a whole. And in the pursuit of such certainty, people lose the meanings and positives of uncertainty, which creates conditions and new horizons for the birth and construction of new values and new meanings. It is shown that the main natural drive of the vast majority of people in conditions of uncertainty is their fanatical desire for certainty, which is perceived by them as a condition for preserving not only personal integrity, but also their own life as a whole. And in the

pursuit of such certainty, people lose the meanings and positives of uncertainty, which creates conditions and new horizons for the birth and construction of new values and new meanings. It is also shown that decision-making in conditions of uncertainty has a number of fundamental features that primarily relate not so much to the quality of these decisions as to the positioning of these decisions at different levels of implementation: 1) level of adoption of these decisions by subjects who are assigned the corresponding duty by special powers; 2) level of understanding and approval of these decisions by target audiences; 3) level of understanding and their acceptance by the vast majority of individual citizens. In addition, it refers to the maximum approximation of these solutions to consistent and recognizable by the majority of persons of this socio-cultural group of symbolic forms.

Keywords: *uncertainty as a scientific category, sources of uncertainty, risks of uncertainty, habitual crisis, decision-making in conditions of uncertainty.*

Formulas: 0; **fig.:** 0, **tabl.:** 0, **bibl.:** 10

Постановка проблеми та її актуальність. В усі часи свого існування Світ – як середовище буття людства – був і є відомий як невизначений, непрогнозований, нестабільний, такий, що обмежено піддається розумінню й антиципації, і ці його якості апріорі замислені від самого початку його створення. І не випадково допитливий дослідницький розум, який понад усе прагне визначеності, завжди цікавили і цікавлять нині відповідні питання, зокрема й категорія «невизначеність» («uncertainty») як така. При тому, що сучасне людство давно звикло жити й функціонувати в умовах невизначеності, усвідомлення цього факту кожного разу його лякає, тривожить, напружує і штовхає на пошуки правил і моделей досягнення визначеності. І це тим більше важливо в умовах природних і соціальних катаклізмів та війн, коли невизначеність набуває надвеликої ваги і стає особливо загрозливою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наукової літератури з психології та соціології показує, що проблему невизначеності різною мірою і з різними акцентами, зокрема, в контексті досліджень природи і джерел невизначеності, толерантності соціальних суб'єктів до невизначеності, ухвалення рішень в умовах невизначеності тощо, вивчали не лише зарубіжні, а й вітчизняні вчені (П. Лушин, С. Кримський, С. Максименко, Є. Носенко, О.Плющ, Л. Скокова, П. Фролов, С. Хілько та інші).

Згадані дослідники по-різному тлумачать невизначеність: як ситуацію з невідомими змінними, або відносно невідомість того, що відбувається; як

відсутність повної інформації щодо того, що відбувається тут і тепер в умовах необхідності ухвалення рішення; як невизначеність стимулу і необхідність його виокремлення з безліч подібних; як ситуацію, яка в суб'єктивному усвідомленні індивіда суворо не детермінована ні в засобах рішення, ні в очікуваному результаті; як ситуацію подвійності, суперечливості і незв'язності інформації, що надходить; як ситуацію принципової невідомості майбутнього; як хаос і смисловий абсурд тощо. Усі ці тлумачення об'єднує загальне переважно негативне емоційне забарвлення, а це, на нашу думку, спрямовує дослідницький пошук на не зовсім продуктивний шлях. Уникнути невизначеності у різних обставинах життя неможливо, а тому слід вчитися гарно почуватися, ухвалювати ефективні рішення та успішно діяти і взаємодіяти у відповідних умовах.

Формулювання цілей статті: означити «невизначеність» як філософську й соціально-психологічну категорію та проаналізувати особливості ухвалення рішень в умовах невизначеності.

Виклад основних результатів дослідження. «Невизначеність» як філософська та соціально-психологічна світоглядна категорія має тривалу історію наукових рефлексій. Ця категорія є альтернативою категорії «визначеність», і саме у цьому ключі дану позицію аналізували видатні мислителі й учені – від давньогрецьких філософів до сучасних мислителів, вчених і практиків. При цьому загальноновизнаною є відома теза: «невизначеність – це вкрай незручна позиція, натомість визначеність абсурдна». Невизначеність (неясність, нестабільність,

непередбачуваність недетермінованість) як альтернатива визначеності (детермінізму, стабільності, передбачуваності) – це іманентна, тобто внутрішньо притаманна будь-яким процесам і явищам, така, що виходить з їхньої природи, властивість усього суцього – мислимого і немислимого. Це надзвичайно важлива, системна і природна властивість суцього, без якої останнє не мало б можливості існувати. На підставі філософських роздумів про Світ та його передбачуваність складається враження, що та абсолютна сила, яка цей Світ від початку замислила, створила його саме як невизначений і непередбачуваний (Бурдье, 1998). Інакше цей Світ не набув би необхідних для становлення, розвитку і належного функціонування – себе самого, соціуму, соціальних суб'єктів, кожної окремої людини – «пружності» та «щільності» буття як неодмінних його властивостей, які є умовою «правильного» включення (соціалізації, інтеграції, інкультурації тощо) людини в Світ (у соціум) на всіх рівнях взаємодії з ним.

Один з головних законів метафізики – закон невизначеності – проголошує, що в основі будови Світу лежить принцип невизначеності, який постулює неможливість з однаковою точністю визначати й прогнозувати змісти і межі, встановлені цим принципом, так само як неможливо змінити це через удосконалення засобів вимірювання. І ці міркування дають підстави проводити аналогії між невизначеністю і хаосом у тому смислі, що вони відображають зв'язки між процесами і явищами, які можуть виглядати як хаотичні, але там і там існує прихований порядок.

Невизначеність – як соціально-психологічна категорія – насамперед вмщує в собі знання про взаємозв'язок Людини і Світу, а отже йдеться про три дослідницьких аспекти: 1) аспект невизначеності об'єктивного світу як такого (філософський, системний); 2) аспект невизначеності внутрішнього, суб'єктивного психологічного світу людини (психологічний, клінічний); 3) аспект невизначеності взаємин суб'єктів

Світу в конкретних ситуаціях соціальної взаємодії (соціально-психологічний).

Як показує аналіз психологічної літератури, у психології феномен «невизначеність» розглядається в різноманітних контекстах і найчастіше тлумачиться як: 1) «indeterminacy» (невизначеність, недетермінованість, відсутність ясності); 2) «uncertainty» (невпевненість, нерішучість, нетвердість, сумнівність); поняття «uncertainty» означає невизначеність в строгому сенсі слова; 3) «ambiguity» (неоднозначність, амбівалентність, двозначність, порушення стереотипів). За поняттями «intolerance to uncertainty» і «intolerance to ambiguity» стоять багато схожих проявів, однак між ними є і важливі відмінності. Так, у контексті пізнавальної активності особистості перше поняття розглядається як «толерантність до невпевненості при недостатній інформованості», а друге – як «толерантність до неясності, суперечливості, багатозначності стимулів та складності їх інтерпретації»; «indeterminacy» (недетермінованість, пов'язана з дихотомією фактичності і можливості, необумовленістю буття) (Хілько, 2016).

Важливе місце належить питанню про джерела невизначеності, які зазвичай поділяють на: 1) **зовнішні** (метафізичні, історичні, політичні, економічні, екологічні, соціокультурні, культурно-історичні, релігійні, інформаційні тощо); 2) **внутрішні**, або індивідуально-психологічні (особливості внутрішнього світу людини, її здатність сприймати й осмислювати Світ і розуміння, як взаємодіяти з ним).

Зовнішні джерела невизначеності:

1) Світ як такий, який апріорі замислений і створений як невизначений; 2) рішення і дії влади й політичних еліт; 3) обставини та динаміка соціального буття індивідуальних і колективних соціальних суб'єктів; 4) екологічні чинники (природні, гуманітарні, політичні, соціальні та інші «зсуви»); 5) інформаційні, медійні, мережеві чинники. При цьому і зовнішні, і внутрішні джерела невизначеності

пропонується поділяти на джерела мікро-, мезо- і макрорівнів буття й функціонування соціумів та емпірично спостерігати результати цього поділу.

Аналізуючи зовнішні і внутрішні джерела невизначеності на усіх трьох рівнях можливого їх вияву, українська дослідниця С. Хілько припускає, що невизначеність як стан індивідуальної та колективної свідомості має три джерела походження: 1) дія стохастичних чинників (Aleatory Uncertainty), актуалізованих у результаті потрапляння соціальних суб'єктів в умови динамічного й турбулентного фізичного чи соціального середовища, які репрезентують стохастичну природу світу; 2) дія когнітивних чинників (Epistemic Uncertainty), які репрезентують відсутність знань та/або розуміння подій і явищ і є вторинним щодо епістеміологічної та фізичної невизначеності; 3) семантичні чинники (Semantic Uncertainty), які створюють невизначеність, пов'язану з неоднозначним розумінням і тлумаченням понять і знаків, що створює хаос у розумінні текстів і смислів і призводить до некоректних, спізнілих, помилкових рішень (Хілько, 2016).

Внутрішні джерела невизначеності, як вже було зазначено, містяться в самій людині, в її психічному світі та у способах її реагування на навколишній Світ. І, покладаючись на теоретичні ідеї та дані емпіричних досліджень вітчизняних психологів, маємо підстави припускати, що в умовах невизначеності, велике значення мають: 1) суб'єктивна оцінка суб'єктом наявних умов і ситуації саме як невизначених; 2) особисте ставлення до цих умов і ситуацій саме як до невизначених, таких, що спричинюють хаос, травмівних та «неекологічних», і це ставлення неодмінно емоційно-оцінне: схвалюю – не схвалюю – мені байдуже (Петрунько & Плющ, 2021).

Суб'єктивне ставлення до невизначеності і породженого нею хаосу (невизначеність як різновид хаосу, хаос як різновид невизначеності, причинно-наслідкові зв'язки між цими феноменами і

т. ін. – відповідь на ці питання наразі не є предметом обговорення), а також типи їх поводження у ситуаціях невизначеності досліджував вітчизняний учений П. Лушин. За критерієм толерантного чи інтолерантного ставлення людей до невизначеності і хаосу П. Лушин пропонує поділяти їх на чотири типи: 1) інтолерантний, пасивний тип, або особи, які потерпають і мовчки страждають від даної ситуації; 2) інтолерантний, активний, регламентуючий тип, або ті, хто вступає в боротьбу задля привнесення в перебіг життя максимуму визначеності, регламентації в межах відомих їм схем і стандартів; 3) умовно толерантний до невизначеності, утилітарний тип – ті, хто сприймає невизначеність як неминучість, а відтак активно адаптується до неї і навіть навчається віднаходити і використовувати її переваги; 4) безумовно толерантний до невизначеності тип – особи, які не лише активно «впускають» невизначеність і хаос у своє життя, а й всіляко їх ініціюють і стимулюють, а також почуваються за цих обставин значно краще й впевненіше, ніж у світі регламентацій, шаблонів, інструкцій і розкладів. Цих осіб П. Лушин називає «хаотиками» і вважає, що ставлення «хаотиків» до хаосу й невизначеності виявляється як «дефіцитарне» або «профіцитарне». Тож «хаотик» схильний розглядати негативні події й особисті переживання не в термінах браку, а в термінах багатства можливостей, і вважає, що хаос і невизначеність слід не тільки толерувати, але й стимулювати і навіть створювати умови для їх виникнення і проявлення (Лушин, 2016).

Клінічний аналіз суб'єктивної невизначеності дає підстави говорити про п'ять типів її переживання, серед яких лише один має позитивний конотацію: 1) характеризується всепоглинаючим негативним афектом, зміст якого становлять страх і нестерпна тривога; 2) характеризується переважно негативними емоційними станами, але при цьому домінує легша феноменологія: двозначність, амбівалентність, багатозначність, заплутаність, складність,

непередбачуваність, суперечливість); 3) характеризується повною непереносимістю невизначеності як ситуації відсутності доступу до внутрішніх ресурсів «Я», і в результаті особистість виявляє крайню залежність від соціального оточення, конформізм, відмову від власної системи еталонів, підпорядкування авторитету, режиму, влади, нівелювання власного «Я»; 4) характеризується маніакальною проекцією, хаотичністю, відсутністю будь-яких кордонів, нормативів, правил за нарцисично-перфекціоністським типом; 5) відзначається позитивним емоційним тоном, цікавістю і пошуковою активністю, грою фантазії, породженням нових смислів, радістю, азартом, що приводить до творчого і осмисленого перетворення ситуації невизначеності. За даними американських і вітчизняних психологів, толерантність до невизначеності та резильєнтність до амбівалентності зазвичай свідчать про зрілість і цілісність особистості, константність її Я, здатність ефективно діяти за будь-яких умов існування (Фріман, А., Бек, А. & Девіс Д., 2024).

Можна навести й чимало інших теоретичних роздумів та відповідних емпіричних верифікацій на тему позитивного переживання і оптимального проживання невизначеності, ставлення до неї за яких як до середовища, особливо придатного для творчості, створення нових смислів і цінностей. Окрім стимулювання неприємних емоцій, невизначеність містить в собі чималий потенціал для розвитку, і за умови адекватного ставлення до неї виявляються її позитивні можливості. Так невизначеність є джерелом творчості, відкриття нових нетривіальних смислів. Психіка і поведінка людини не завжди підпорядковуються жорстким, причинно-наслідковим закономірностям. Нові альтернативні можливості виникають не в звичних, жорстко регламентованих умовах, а в разі «розривів» детермінації, а відтак можливості тісно пов'язані з невизначеністю. І навпаки, можливість

може з'явитися тільки там, де існує неповна визначеність (Хілько, 2016).

Однак, наведення додаткових роздумів і фактів, по-перше, не вкладеться в припустимий формат наукової статті, а по-друге – це не має сенсу, оскільки гіпотезу щодо мінімальних десяти відсотків активних та ефективних учасників соціальної взаємодії в умовах невизначеності, нині вже доведено. Тому варто зосередитися на тих особах, які належать до так званих «груп ризику», бо саме вони становлять переважну більшість.

Отже, розглянемо **соціально-психологічні ризики невизначеності**. При розгляді даних ризиків свідомо порушимо відому гносеологічну традицію розпочинати з пізнання і усвідомлення людиною світу та означення їх за допомогою мови і мовлення (адже, як відомо, «спочатку було Слово»), розпочнемо з аналізу емоційних ризиків – як таких, що посідають перше місце серед усіх інших (насамперед когнітивних та комунікаційних).

Емоційні ризики. Невід'ємним елементом життєдіяльності на особистісному і на соціальному рівнях є емоційні переживання, які супроводжують як оцінку населенням ситуації в суспільстві загалом, так і оцінку власної життєвої ситуації кожною людиною. Негативні емоційні стани є одним з точних маркерів невизначених ситуацій і станів. Важливими маркерами суб'єктивної і суспільної невизначеності є, відповідно, особиста і соціальна напруженість, втрата відчуття психологічного благополуччя та переживання психологічного благополуччя населенням країни і окремими особами. Рівень психологічного благополуччя/неблагополуччя є важливим маркером самопочуття людини і суспільної ситуації в країні.

У сучасній соціології та в соціальній психології для оцінки соціальної ситуації широко застосовують такі маркери масових емоційних психологічних станів як: 1) задоволення/незадоволення, під яким розуміють психічний стан, в якому відображено суб'єктивну оцінку людиною

умов життя та можливостей для задоволення потреб і реалізації власних намірів; 2) позитивні/негативні суб'єктивні переживання; 3) надмірна емоційна уразливість/апатія, байдужості (через розгальмування або блокування емоційно-оцінного ставлення до себе самого, до інших людей, до Світу); 4) оптимізм/песимізм; 5) надія/безвихідь; 6) інтерес/байдужість; 7) упевненість/розгубленість; та інші двополюсні маркери протилежних психологічних станів людини. За цими маркерами у моніторингах вітчизняних дослідницьких організацій, зокрема, Інституту соціології НАНУ, досліджено емоції і почуття респондентів не лише «тут і тепер», а й коли вони думають про минуле і майбутнє себе самих і своєї країни. Це емоційне тло визначає психологічну атмосферу у суспільстві (Скокова, 2021).

Емоції – це не просто лінійні події, а радше процеси зворотного зв'язку. Саме з емоційними реакціями й переживаннями, такими як страх, задоволення/незадоволення, відраза, стрес, тривога, депресія тощо пов'язаний когнітивний досвід людини. Петлі зворотного зв'язку в емоціях показують, як сенсорну інформацію оцінюють і перетворюють на дію або будь-який інший результат, який нормалізує відносини між людиною та ситуацією. Стимульні події відіграють роль тригерів, що запускають по колу емоційний процес та когнітивний процеси. Наприклад, так зване «колесо Плутчика» об'єднує когніції і базові біполярні емоції людини: радість і смуток, злість і страх, прийняття й відторгнення, здивування і очікування, активність і стримування, негатив і позитив та інші. Кожна з цих емоцій має відповідні рівні інтенсивності, причому головна емоція розміщена в середині шкали інтенсивності. Окрім того їх можна комбінувати для створення нових емоційних станів, а усвідомлення незбігу дійсного і можливого ще більше заглиблює суб'єктив хаотичного, невизначеного буття в негативні емоційні стани (Plutchik, 2001; Петрунько @ Плющ, 2021; Скокова, 2021).

Когнітивні ризики. Когнітивні процеси в умовах дії емоційних чинників набувають відповідного перебігу, за якого важко розрізнити раціонально-логічне та емоційно-іраціональне, а відтак надмірна множинність, змішаність і плутанина смислів. У свідомості суб'єктив відбуваються не лише «розриви» звичних мислительних схем і шаблонів, а й так звані «темпоральні зсуви» (Скокова, 2021), коли змінюється сприйняття минулого, теперішнього і майбутнього (зокрема, стираються кордони між ними, унеможлиблюється антиципація майбутнього, навіть відносно близького, в т.ч. і завтрашнього дня).

Висока чутливість до інформації та способів її подачі, сприймання й засвоєння, а також будь-які комунікативні дії в процесі обміну цією по суті невпорядкованою, хаотичною інформацією, крім тих, що оцінюються як «незаперечне, прийнятне для кожного благо», неодмінно пов'язані з підозрами, недовірою, відчуттям ризику, невпевненістю, тривогою та іншими негативними емоційними переживаннями, оскільки, вступаючи в комунікацію, в контакти і інтеракції з іншими суб'єктами соціальної взаємодії, практично неможливо транслювати їм власну стабільність та виявляти відкритість і впевненість (Артемов & Сингаївська, 2022; Скокова, 2021). У зв'язку з цим одні люди «перестають дивитися телевизор» і хоч би якось рефлексувати з приводу інформації від державних ЗМІ, треті – починають шукати альтернативні інформаційні джерела в Інтернеті і щиро вважають інформацію від новинного інтернет-порталу «DeepState» достовірнішою й об'єктивнішою, ніж інформація від державного порталу «Єдині новини», треті – влаштовують власні блоги і організовують там відносно незалежний інформаційний обмін. Відтак обіг інформацією практично в повному обсязі переходить з реального життя в соціальні мережі, де серед надзвичайно великої множини думок і точок зору кожний знаходить для себе прийнятні варіанти, і не

обов'язково об'єктивні, а ті, в які приємно вірити.

Комунікаційні ризики невизначеності виходять з двох попередніх груп ризикованих обставин. Зміна традиційних практик соціальної взаємодії, криза одних з цих практик, поява нових, відсутність необхідного обміну («розриви») між необхідними і корисними практиками тощо – все це стосується кожної особи і суспільства в цілому на всіх рівнях його функціонування, в кожному окремому його сегменті, в т.ч. і в освіті (системна невизначеність і невідповідності освіти і зайнятості, «надмірна освіта» і т. ін.). Усі це неузгодження, в т.ч. і неузгодженість комунікаційних практик у царинах оффлайнової та онлайнної взаємодій, спричинені невизначеністю і хаосом, набувають статусу і сили чинника, який відтепер посилює і поглиблює невизначеність, яка його народила.

Найдраматичніший наслідок дії означених ризиків та невчасного їх подолання в умовах невизначеності – **габітуальна** (за П. Бурд'є) **криза**. Це глибинна, за давня і тотальна світоглядна криза свідомості індивідуальних і колективних суб'єктів соціально-політичного буття, за якої відбуваються перегляд або й руйнація набутих у процесі соціалізації схем, які діють на практиці як категорії сприйняття й оцінювання чи як організаційний принцип дії та категоризації. Ця криза виявляється як комплекс психосоматичних переживань з відповідною палітрою емоцій, що формують відповідну когнітивну модель ситуації, за якою слідують інтенції думати і діяти в єдино правильному напрямку – напрямку зняття габітуальної напруги (Бурд'є, 1998; Скокова, 2021). Однак жодне з рішень не є однозначно правильним! Тут гостро відчувається брак власної автономності, незахищеність особистих кордонів, а разом із цим стає імовірнішим підпорядкування впливу, примусу, спокусам тощо. Означені ризики соціальної комунікації істотно посилюються в умовах перебування людства у просторі цифрових медіа та мережевих ІТ-комунікацій, і ці

ризики можна кваліфікувати як інформаційні, так і екологічні (Фролов, 2011; Петрунько & Плющ, 2021).

У зв'язку з цим додамо ще кілька тез з приводу ЗМІ і медіатехнологій – як інструменту громадянського суспільства. Здавалося б, що масмедіа, як легальний і легітимний інструмент реалізації Паблік Рілейшнз, який має вагому підтримку держави і уряду, мали б консолідувати суспільство і створювати в суспільстві атмосферу ясності й порозуміння. Однак у дійсності виходить «з точністю навпаки»: масмедіа, в т.ч. і сучасні, цифрові й мережеві, працюють не на консолідацію суспільства, а на «розшматування» його за найрізноманітнішими критеріями. Закономірним результатом цього є «розриви» в усіх сферах суспільного життя. Вихід суспільства за межі традиційних і відносно врегламентованих соціальних комунікацій у глобальний (мережевий, цифровий і головне – мало контрольований) інформаційний простір, у так зване «глобальне село» у будь-якій країні сучасного інформаційного (а нині вже й постінформаційного) світу в умовах будь-якої культури, з одного боку, спрощує (в сенсі демонтує, і в першу чергу демонтуються гуманістичні цінності), а з іншого боку – істотно ускладнює соціальні комунікації (в сенсі – адекватно реагує на ці виклики в ім'я власного самозбереження та розвитку).

Народонаселення усього цивілізованого світі потребує інформаційно-комунікаційного обміну з «собі подібними». Однак його переорієнтація з унормованих урядовими інформаційними джерелам, на альтернативні, мережеві носії інформації призвела не до осмислення і впорядкування інформації, а до ще більшого когнітивного дисонансу та інформаційного стресу. Так нині широко відомі феномени Deep-State менеджмент, Fake-news менеджмент, «машинне поневолення» і т. ін., які не становлять жодного внеску в інформаційну просвіту населенні країни, а лише посилюють хаос і розлад у цій сфері і дедалі більше відмежовують її не лише від інших

суб'єктів інформаційного простору, а й від власної суб'єктності. І щойно людина втрачає суб'єктність і, відповідно, «зависає» у ситуації невизначеності між різними світами, в силу вступає Fake-news-менеджмент. До безпосередніх авторів Fake-news належать ті, хто має легітимне право на публічні висловлювання – журналісти, політики, інші офіційні спікери та інші, в т.ч. і випадкові транслятори новин, в т.ч. боти (ймовірно, від robot), які набули статусу активістів соціальних мереж незалежно від їх ідеологічних і фінансових уподобань. За оцінками експертів, ринок активних ботів в Україні становить 200000 осіб, об'єднаних у певні групи, не досить рефлексовані ними самими (Скокова, 2021). Це явище набуло назви «розрив соціальних комунікацій», який дедалі поглиблюється.

Ухвалення рішень в умовах невизначеності має свою специфіку порівняно з рішеннями, що ухвалюються за умов визначеності. Найбільш відомими нині теоріями ухвалення рішень є: 1) теорія описових рішень (або поведінкова теорія рішень), яка стосується того, як конкретні люди ухвалюють рішення на основі міркувань, що виходять за рамки формальної логіки, а отже відповідні описи містять моделі поведінки і/або соціологічні чинники з ухвалення конкретного рішення; 2) нормативна теорія ухвалення рішень (або директивна теорія) стосується процедур ухвалення рішень на основі формалізованої логіки та застосування кількісних критеріїв, і в цьому разі передбачається, що людина поводить себе раціонально і на неї не впливають випадкові поведінкові патерни або соціологічні чинники.

Використання описової теорії найчастіше пов'язане з побудовою ментальних моделей, в яких, крім смислових образів, використовуються метафори й наративи. А впевненість у правильності рішення залежить від того, наскільки яскравими будуть емоції, викликані цими метафорами й наративами. Натомість у нормативній теорії рішення обґрунтовується використанням

формалізованих критеріїв, а також реалізується принцип очікуваної корисності, що передбачає побудову оптимальної ймовірнісної моделі на основі обрання найкращого з можливих станів системи. Для цього розглядаються усі можливі комбінації альтернативних станів і обирається найпридатніша альтернатива, яка забезпечує максимальне або мінімальне значення обраного критерію (Хілько, 2016).

Ухвалення стратегічних і тактико-методичних рішень в умовах невизначеності та габітуальної кризи врегламентується в першу чергу бажанням повернути біопсихосоціальній системі стан стабільності й емоційної рівноваги. Це можливо здійснити в два способи: 1) відновлення відомих та наразі «розірваних» практик соціальної комунікації (еволюційний шлях, або шлях пристосування й адаптації); 2) формування нових габітуальних налаштувань на докорінно нові практики соціальної взаємодії та вироблення цих нових практик (революційний шлях). Обидва цих шляхи однаково прийнятні і взаємопов'язані. **Еволюційний вихід** зі стану невизначеності передбачає, що «розриви соціальної тканини» поступово «загоюються», і в цьому разі важливим є адаптивний ресурс людини (її ресурсний комплекс, що включає час, гроші, здоров'я, компетенції, соціальні контакти тощо). Але якщо комунікаційних «розривів» виявляється дуже багато і ці «розриви» стосуються порушених особливо важливих практик життєдіяльності людини, ресурсів для природної еволюційної адаптації, заснованої на минулому досвіді, може виявитися замало і швидше за все звичні практики соціальної взаємодії відновити практично неможливо.

Революційний, або кризовий вихід з невизначеності передбачає здійснення важливих біфуркаційних виборів. При цьому йдеться про варіативність, непередбачуваність, незворотність цих виборів, а також про непрогнозовані, випадкова впливи. У цьому разі інтенція до внутрішньої рівноваги і відновлення соціальних зв'язків реалізується через

радикальні зміни мереж соціальної взаємодії, і менеджмент ухвалення рішень може бути успішним лише в разі визнання невизначеності як фундаментального іманентного стану соціальної системи, виходу за межі звичного й унормованого в простір парадоксального, прийняттого «тут і тепер» (Скокова, 2021).

У фаховій літературі описано три моделі ухвалення рішень в умовах невизначеності: 1) класична; 2) частотна; 3) суб'єктивна. Перші дві моделі в консультативній психології мають обмежене застосування. Найпридатнішою є суб'єктивна, або ймовірнісна модель, яка відображає уявлення суб'єкта про Світ та міру його впевненості у точності цих уявлень. Априорні ймовірності уточнюються за допомогою емпіричних спостережень, на основі яких реалізується імовірнісне суб'єктивне моделювання подій і явищ буття. Отже, імовірнісні моделі існують для опису й осмислення Світу (Хілько, 2016).

До побудови таких моделей існує щонайменше три підходи: 1) підхід максимального втілення, оснований на прагненні до максимальної правдоподібності; 2) використання аналогій, який передбачає, що можна абстрагуватися від конкретної реальності і використовувати її аналоги; 3) моделювання альтернативної реальності, яке умисно не представляє і не відображає дійсність. Кожен з цих підходів може бути досить ефективним, однак якщо «оживити» розроблені моделі, зробити їх переконливими та прийнятними для практичного втілення (Хілько, 2016).

Ефективними для побудови й «оживлення» смислових моделей є наративи і метафори. **Наратив** – як оповідальний текст, функція якого полягає саме в моделюванні уявлення явища в словесній формі – є ефективним інструментом для максимального втілення методу аналогій. Це специфічний вид експозиції, який має сюжет, і це відрізняє його від звичайних словесних описів або пояснень. Сюжет, представлений у наративі в загальному сенсі, – це

оптимальна міра рефлексії і розуміння дійсності. На відміну від прогностичних моделей, заснованих на фактичних даних, нарративні моделі будують для переконання і перетворення ментальних моделей людей шляхом подання певного сюжету (Хілько, 2016).

Метафора дає змогу створювати яскраві образи для впровадження методу аналогій та методу створення альтернативної реальності. Метафори – це яскраві й упізнавані художні образи. Робота з метафорами – це, по суті, робота із знаками, різними за змістом, але використовуваними в однакових смислових контекстах. Ці знаки і смисли є несуперечливими, впізнаваними і однаково зрозумілими для більшості учасників комунікації. На відміну від традиційного поєднання і застосування понять, метафора має незаперечну перевагу: вона завжди поєднує в собі поняття і яскраві, переважно позитивні емоції, а отже вона дає змогу не тільки побудувати ефективну і придатну для практичного застосування ментальну модель, а й сформувати емоційне поле, принципово важливе для ухвалення рішень та їх позиціонування (Хілько, 2016; Петрунько & Плющ, 2021).

Висновки.

1. Зазвичай під невизначеністю йдеться про ситуації та відповідні цим ситуаціям стани ненадійності, суперечливості, незв'язності важливої актуальної інформації. Ці ситуації жорстко не детерміновані ані в суб'єктивному усвідомленні суб'єкта, ані в засобах ухвалюваних ним рішень, ані в намірах і способах його дій, ані в прогнозованих результатах. А негативні емоційні стани, що супроводжують ситуації невизначеності, створюють принципову неможливість знаходження єдиного, обґрунтованого, найбільш правильного рішення, єдиної цілі, єдиної гіпотези, єдиного методу, єдиного критерію оцінки результату і здійснення оптимального вибору.

2. Природний потяг людини до визначеності, що реалізується всупереч природній невизначеності соціуму,

ілюструють відомі психологічні механізми реалізації цього потягу, описані в різних психологічних школах (моделювання, антиципація, раціоналізація, стереотипізація тощо). Кожний з цих механізмів так чи так (в т.ч. хибно й ірраціонально!) упорядковує і пояснює невизначене, робить його цілісним і прийнятним для сприймання та розуміння. За браку таких механізмів реалізується найдраматичніший наслідок невизначеності – габітуальна криза, за якої травмівні переживання, стрес, фрустрація і т.ін. стають некерованими, актуалізують негативні когнітивні й поведінкові патерни, в т.ч. хаотичний пошук порятунку. А відтак

йдеться про втрату суб'єктності і уразливість на зовнішні маніпуляції.

3. Ухвалені в умовах невизначеності рішення насамперед стосуються не стільки їх логічності (оскільки в цих умовах єдино правильних рішень не існує), скільки їхнього впровадження: на рівні ухвалення цих рішень суб'єктами, на яких спеціальними повноваженнями покладено відповідний обов'язок; на рівні суб'єктивного емоційного схвалення цільовими аудиторіями; на рівні розуміння і прийняття їх як несуперечливих, правильних, «упакованих» у прийнятні для більшості символічні форми.

Література:

1. Артемов, В. Ю., Сингаївська, І. В. Особливості процесів прийняття рішень в умовах невизначеності. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 2022. 1 (65). 149–163.
2. Бурдье, П. (1998). Структура, габітус, практика. *Журнал соціології та соціальної антропології*. 1(2). 40–59.
3. Інформаційний вплив: теорія і практика прогнозування (2011). Національна акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології; ред. Фролов, П. Д. К. : Міленіум. 304 с.
4. Кримський, С.Б. (2002). Практично-духовне освоєння світу : [Філософський енциклопедичний словник. Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України](#). К. : Абрис, 742 с.
5. Лушин, П. В. (2016). Невизначеність, яку не толерують. *Теорія і практика психотерапії*. 5. Том 3. 2–6.
6. Петрунько, О.В. & Плющ, О.М. (2021). Перспективи застосування екологічного підходу в сучасних психологічних дослідженнях. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 4 (64). 205–216.
7. Ризики в сучасному нестабільному суспільстві: соціальні і культурні виміри (2021) : за ред. Л.Г. Скокової. Київ: Інститут соціології НАН України. 295 с.
8. Фріман, А., Бек, А., Девіс, Д. (2024). Когнітивна психотерапія розладів особистості. К.: Науковий світ. 500 с.
9. Хілько, С. О. (2016). Сутність і типи ситуацій невизначеності у професійній діяльності психологів. *Актуальні проблеми психології*: Зб. наук. пр. / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. Київ: Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Т. 1. Вип. 45. 144–150.
10. Plutchik, R. (2001). The nature of emotions. *American Scientist*. 8. 344–350.